
**ՀՀ ԳԱԱ Մ. ՔՈԹԱՆՑԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԴՐՈՒՄԸ**

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՑԱՆ Վ. Լ., ՍԱՐԻՆՑԱՆ Ռ. Ն.

1940 թ. ԽՍՀՄ ԳԱ հայկական մասնաճյուղի երկրաբանական ինստիտուտի կազմում ձևավորվում է մի խումբ, որը կոչված էր մշակելու հանրապետության ջրային ռեսուրսների օգտագործման գլխավոր պլանի տնտեսագիտական մասը: Այդ հիմքի վրա 1941 թ. ստեղծվում է տնտեսագիտության սեկտոր (ղեկ.՝ Ս. Խրիմյան), որը միավորում էր արդյունաբերության էկոնոմիկան, գյուղատնտեսության էկոնոմիկայի և քարտեզագրական լաբորատորիայով աշխարհագրության խմբերը: Դա հանրապետությունում տնտեսագիտական բնույթի հետազոտություններ իրականացնող առաջին կառույցն էր, որը 1943 թ. ընդգրկվեց Հայկական ԽՍՀ նորաստեղծ Գիտությունների ակադեմիայի կազմում: Սեկտորի հետագա տասնամյակի հետազոտական գործունեությունը վերաբերում էր Հայաստանի տնտեսական պատմության, արդյունաբերության էկոնոմիկայի, երկաթուղային տրանսպորտի հարցերին: Այդ տարիներին մշակվել են հանձնարարականներ տարածքային կտրվածքով մեքենաշինական ձեռնարկությունների մասնագիտացման ու կոոպերացման վերաբերյալ, տրվել հանրապետության արդյունաբերական ձեռնարկությունների տարածքային տեղաբաշխման նկարագրությունը, ստեղծվել է տնտեսական քարտեզ, որն արտադրողական ուժերի տարածքային տեղաբաշխման առաջին փորձն էր, ուրվագծվել են հանրապետության երկաթուղային տրանսպորտի զարգացման հիմնական ուղիները:

Այնուամենայնիվ, հանրապետության՝ առանց այն էլ սակավ տնտեսագետ մասնագետները գործում էին անջատ-անջատ, տարբեր գերատեսչական կազմակերպություններում, բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ամբիոններում: Հետազոտական աշխատանքները նեղ էին իրենց ընդգրկումներում, ցրված, իսկ հրատարակվող աշխատանքները՝ խիստ սակավաթիվ:

1955-ին Հայկական ԽՍՀ գիտությունների ակադեմիայի կազմում գործող տնտեսագիտության սեկտորը վերակազմավորվում է Տնտեսագիտության ինստիտուտի (տնօրեն՝ Ա. Մարուխյան)՝ սկզբնավորելով վերջինիս տարեգրությունը, իսկ 1999 թ., այն անվանակոչվեց ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Մ. Քոթանյանի անվամբ: Ինստիտուտն ուներ երեք բաժին՝ քաղաքատնտեսության և ժողովրդական տնտեսության պատմության, արդյունաբերության էկոնոմիկայի և գյուղատնտեսության էկոնոմիկայի: Ինստիտուտում կատարվող աշխատանքները հիմնականում վերաբերում էին ճյուղային տնտեսագիտության հարցերին:

1960 թ. ինստիտուտի տնօրեն է նշանակվում Արտաշես Առաքելյանը: Ինստիտուտի համար սկսվում է նոր շրջան՝ հետազոտական գործունեության,

նոր մշակումների և գիտական կադրերի պատրաստման առումներով: Կազմակերպվում են տնտեսական կապերի համալիր հիմնախնդիրների և կապիտալ ներդրումների արդյունավետության ու արդյունաբերության տեղաբաշխման բաժինները, տնտեսավիճակագրական լաբորատորիան: 1964-1965 թթ. ստեղծվում են տնտեսաշվարկի և նյութական շահագրգռվածության, իսկ այնուհետև՝ տնտեսագիտության մեջ մաթեմատիկական մեթոդների կիրառման բաժինները: Վերափոխվում է բաժինների թեմատիկան: Ինստիտուտի գործունեությունը ստանում է ծրագրային ուղղվածություն՝ երկարատև ժամանակի կտրվածքով: Տնտեսագիտական հետազոտությունների որոնումների առանցքը դառնում են հասարակական արտադրության արդյունավետության բարձրացման խնդիրները, լույս են տեսնում բազմաթիվ աշխատություններ՝ առաջադրույթի տեսության ու կիրառական բազմաթիվ կողմերի արծարծումներով: Նշված թեմատիկայի շրջանակում Ա. Առաքելյանի «Использование основных фондов» (Մ., 1954), «Хозрасчет и использование основных фондов» (Մ., 1954), «Воспроизводство основных фондов в СССР» (Մ., 1970), «Научно-технический прогресс в СССР» (Մ., 1978) և այլ աշխատություններում վերլուծվում են հիմնական ֆոնդերի ձևերն ու զարգացման օրինաչափությունները, արդյունավետության բարձրացման և օգտագործման ուղիները, օգտագործվող սարքավորումների տարբեր խմբերի միջև օպտիմալ համամասնությունների սահմանումը, բացահայտվում են ֆոնդահատույցի ձեռնարկությունների, ճյուղերի և վերարտադրության մյուս օղակների կառուցվածքի միջև գոյություն ունեցող կապերը: Բսկ Թ. Թորոպյանի «Эффективность производственных накоплений в промышленности Армянской ССР» (1980) և «Фонды производственного накопления и пути его эффективного использования в условиях развитого социализма» (1985) աշխատությունները վերաբերում են հանրապետության արդյունաբերության արտադրական կուտակման հարցերին:

Ինստիտուտի թեմատիկան համահունչ էր Միության առաջատար կենտրոնների հետազոտական նոր ուղղություններին: 1960-ականին մաթեմատիկական մեթոդների կիրառմամբ մշակվում են ՀԽՍՀ տրնտեսության ամփոփ ցուցանիշների հեռանկարային տարբերակներ, ինչպես նաև հիմնական ֆոնդերի և արտադրական կարողությունների օպտիմալ օգտագործման տնտեսագիտական մաթեմատիկական մոդել (Վ. Դադայան, Ա. Հարությունյան, Ս. Սուքիասյան):

Կապիտալ ներդրումների առավել նպատակահարմար ուղղությունների ընտրության և դրանց արդյունավետ գնահատման խնդիրներն են քննարկվում Բ. Եղիազարյանի «Оценки экономической эффективности капитальных вложений в промышленности» (1968), «Капитальные вложения и основные фонды в народном хозяйстве Армянской ССР на перспективу» (1971) մենագրություններում, որոնցում որոշակի մեթոդաբանական դիրքերից առաջարկվում է կապիտալ ներդրումների այլընտրանքների համեմատական

արդյունավետության ճշգրիտ գնահատում, ապա կապիտալ ներդրումների օպտիմալ տարբերակի ընտրության չափանիշի և արդյունավետության ցուցանիշի հիմնավորում, ինչը կարևոր է արդյունքի ստացման տեսանկյունից:

Ինստիտուտի հետազոտական գործունեությունը հատկանշվում է տնտեսության տարբեր ոլորտներն ընդգրկող ուսումնասիրություններով: Կ. Խուրշուդյանի աշխատանքները գրեթե բացառապես վերաբերում են տրանսպորտի էկոնոմիկայի հարցերին: Դրանցում [*“Оценки экономической эффективности капитальных вложений в промышленности”* (1968), *“Капитальные вложения и основные фонды в народном хозяйстве Армянской ССР на перспективу”* (1971), «Ավտոմոբիլային տրանսպորտի վիճակը և զարգացման հեռանկարները Հայկական ՍՍՌ-ում» (1961)] փորձ է արվել լուսաբանել հանրապետության բեռնատար ավտոմոբիլային պարկի ռազմիկական օգտագործման, ավտոտնտեսությունների մասշտաբների և ավտոմոբիլային երթևեկության առաջավոր համակարգերի ընտրության, ավտոտրանսպորտի հեռանկարային զարգացման հարցերը, արժարժվել են տրանսպորտի բոլոր ձևերի համամասնական բաշխման խնդիրները:

Արտադրության արդյունավետության, երկրորդային հումքի օգտագործման, տնտեսական մեխանիզմի վերափոխումների, վերջնական արդյունքների կառավարման թեմատիկան դիտարկվում է Ս. Մխիթարյանի *“Управление конечными результатами технического развития производства”* (1982), «Երկրորդային ռեսուրսների օգտագործումը Հայկական ԽՍՀ-ում» (1989, համահեղինակ) աշխատություններում: Հիմնավորվում է հասարակական աշխատանքի արդյունավետությունն արտահայտող արտադրության արդյունավետություն և վերարտադրության արդյունավետություն երկու տարբեր տնտեսական կատեգորիաների կիրառման անհրաժեշտությունը՝ մերժելով այն արմատացած տեսակետը, ըստ որի, արտադրության արդյունավետության հիմնահարցը ձեռնարկություններում և արդյունաբերության ճյուղերում մեծապես տարբերվում է հարցի դրվածքից՝ ամբողջ տնտեսության մասշտաբով: Այս առումով էլ դիտարկվում են կառավարման երկու կարևորագույն գործառնություններ՝ պլանավորումը և խթանումը, առաջադրվում նոր ցուցանիշներ և դրանց հաշվարկման մեթոդիկան:

Մյուս դրույթը, որն արժարժվում էր ինստիտուտի հետազոտական պլաններում, արտադրական ռեսուրսների օգտագործման գնահատմանն էր վերաբերում: Բ. Սելվինազյանի «Արտադրական ռեսուրսների օգտագործման տնտեսական գնահատումը արդյունահանող արտադրության մեջ» (1979) աշխատությունում, ի տարբերություն ընդերքի բնական հարստությունների օգտագործման վերաբերյալ գոյություն ունեցող անվճարելիության տեսակետի, պաշտպանվում է հանքահումքային ռեսուրսների բնագավառում դրանց գնագոյացման երկգնացուցակային համակարգը՝ առանձնացնելով

մեծածախ և հաշվարկային գները, մշակվել է գների հաշվարկման մեթոդական նոր համակարգ:

Ժամանակի հետ փոխվում էր գիտական և արտադրական գործունեության փոխներգործության բնույթը: Գիտության և արտադրության միջև գիտատեխնիկական և սոցիալ-տնտեսական բարդացող կապերն ուղեկցվում են տնտեսական, իրավական, վարչական և հասարակական այլ նորմերով ու նորմատիվներով բնութագրվող հասարակական պայմանների որակական տեղաշարժերով: Սոցիալ-տնտեսականի համեմատությամբ, գիտատեխնիկական կապերի առաջանցիկ և անհամամասնական զարգացումը հանգեցրել էր գիտություն-արտադրություն համակարգում ֆունկցիոնալ և հասարակական պայմանների փոխներգործության միջև որոշակի անհամապատասխանության: Գ. Խանիկյանի «Наука-производство: вопросы взаимодействия и управления» (1988) աշխատությունն այդ անհամապատասխանության լուծումների մասին է՝ գիտությունը և արտադրությունը՝ որպես համակարգային կազմավորում, օրգանական միասնություն դիտարկումով: Ի դեպ, 1970-ական թվականներին ինստիտուտում կազմակերպվել էր «գիտության էկոնոմիկա» մասնագիտությամբ զբաղվող խումբ, որի հետազոտական աշխատանքով, ըստ էության, հանրապետությունում ձևավորվեց «գիտության էկոնոմիկա» ուղղությունը:

Ինստիտուտում կատարվող հետազոտությունների մի այլ շերտ վերաբերում էր տնտեսական մեխանիզմի կատարելագործման և նյութական շահագրգռվածության հարցերին (Ա. Առաքելյան, Մ. Քոթանյան, Ռ. Միրզոյան):

1960-ական թ. ժողովրդական տնտեսության արդյունավետության բարձրացման օրակարգային հարց էր դարձել պլանավորման պրակտիկայում միջճյուղային հաշվեկշռի մեթոդի օգտագործումը: Այս մեթոդի նշանակությունը դուրս էր եկել զուտ տեսության շրջանակներից՝ դարձել պրակտիկ անհրաժեշտություն: Շ. Մարգարյանի անմիջական ղեկավարությամբ և մասնակցությամբ ՀԽՍՀ ԳԱ տնտեսագիտության ինստիտուտում կազմվել են հանրապետության առաջին միջճյուղային հաշվեկշիռները, որոնց տեսական ու գործնական արդյունքներն ամփոփվել են «Հայկական ՄՍՀ ժողովրդական տնտեսության միջճյուղային կապերը» (1970) մենագրության մեջ: Աշխատության մեջ ժողովրդատնտեսական համամասնությունների ու միջճյուղային կապերի վերլուծության հիման վրա քննարկվում են պլանավորման կատարելագործման հիմնահարցերը: Ցույց է տրվում միջճյուղային հաշվեկշռի դերն ու նշանակությունը: Պարզաբանվում են հաշվետու հաշվեկշիռ կազմելու մեթոդաբանական մի շարք խնդիրներ՝ հատկապես ժողովրդատնտեսական ու միջճյուղային համամասնությունների վերլուծության համար տնտեսական շրջանում այդ հաշվեկշռի առանձնահատկությունների բացահայտման առումով:

Արգասաբեր էին ագրարային ոլորտի հետ կապված՝ ինստիտուտում կատարվող ուսումնասիրությունները: Հատկապես ուշագրավ էին Ն. Մանասերյանի «Дифференциальная рента и рентабельность колхозов» (1979),

“Проблемы экономического выравнивания в сельском хозяйстве” (1978), Լ. Ադամյանի «Հողի գնահատման տնտեսական պրոբլեմները Հայկական ՍՍՀ-ում» (1979, համահեղինակ՝ Ն. Մանասերյան), Լ. Ադամյանի “Экономическая оценка земли” (1970, համահեղինակ՝ Կ. Պոստնիկովա) աշխատությունները: Դրանցում, բացի զուտ տնտեսական հարթությունից, քննարկվում են ռենտայի հիմնահարցի տեսական որոշակի հայեցակետեր, կոլտնտեսություններում դիֆերենցիալ ռենտայի դերը, այն կապերը, որոնք գոյություն ունեն ռենտայի կատեգորիայի և կոլտնտեսությունների եկամուտների ձևավորման ու բաշխման, վերարտադրության պայմանների հավասարեցման հարցերի միջև: Վերանայվում են մի շարք դրույթներ, որոնք չեն արտահայտում տնտեսության իրական վիճակը, և առաջարկվում են նոր լուծումներ: Դիֆերենցիալ ռենտայի ձևավորման և իրացման պայմաններն առնչվում են կոլտնտեսային արտադրության շահութաբերության ընդհանուր հարցերին, և խոսվում լեռնային շրջանների կոլտնտեսությունների համատարած դիֆերենցիալ վնասների, լավագույն հողերի անտնտեսվար օգտագործման ու զանգվածային անախադեպ «դրսնորումների» (լքման) մասին: Հողը ԽՍՀՄ-ում ազգայնացված էր և ենթակա չէր առք ու վաճառքի: Սակայն միայն վարչական միջամտության եղանակով, ելակետ ունենալով ռեսուրսների անվճար օգտագործման հայեցակետը, երբ հայտնի չեն տվյալ հողամասի դրամական գնահատականը, գինը, հնարավոր չէ որոշել դրա պահպանման հանրոքեն անհրաժեշտ ծախսերը և լուծել բնության պահպանման խնդիրը՝ զուտ տնտեսական առումով, ինչպես նաև անհնար է գիտականորեն հիմնավորել գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների պետական պարտավորությունների ծավալը, առաջարկվում են հանրապետությունում օգտագործելի հողերի գնահատման կոնկրետ սկզբունքներ և մեթոդիկա:

Տասնյակ տարիներ ինստիտուտի հետազոտական մյուս ոլորտներից էին ժողովրդագրության և զբաղվածության քաղաքականության մշակման, բնակչության և աշխատանքային ռեսուրսների կառավարման փոփոխությունների և կանխատեսման հարցերը, որոնք ամփոփվել են «Բնակչության ընդլայնված վերարտադրությունը և աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործումը 1966-1985 թթ. Հայկական ՍՍՀ-ում» (1968) կոլեկտիվ աշխատությունում՝ Վ. Խոջաբեկյանի ղեկավարությամբ: Նրա հեղինակությամբ են լույս տեսել «Հայկական ՍՍՀ բնակչությունը և աշխատանքային ռեսուրսների վերարտադրության արդի պրոբլեմները» (1976), “Демографические аспекты урбанизации в Армянской ССР” (1990, համահեղինակությամբ) և այլ աշխատություններ: XIX-XX դդ. Հայաստանի բնակչության աճի և տեղաշարժերի օրինաչափությունների պատմությունն ամփոփված է նրա «Հայաստանի բնակչության վերարտադրությունը և տեղաշարժերը XIX- XX դարերում, XXI դարի շեմին» (2001) մենագրությունում, որում մեծ տեղ է հատկացվում Անդրկովկասում հայերի տարաբնակեցման տեղաշարժերի և զբաղմունքի հիմնախնդիրներին, ՀՀ բնակչության

վերարտադրության ու միգրացիայի անցյալ ու արդի փուլի առանձնահատկություններին:

Հատկապես սկսած 1950-ական թվականների վերջերից՝ ինստիտուտում հետազոտություններ են իրականացվել Հայաստանի տնտեսական պատմության և հայ տնտեսագիտական մտքի պատմության բնագավառներում: Հ. Թումանյանի «Экономическое развитие Армении» (մաս I, 1954, մաս II, 1956), Մ. Ադունցի «Экономическое развитие Восточной Армении» (1957), «Հայաստանի ժողովրդական տնտեսությունը և հայ տնտեսագիտական միտքը XX դարի սկզբին» (1968), Մ. Եզանյանի «Հայաստանի հետոեֆորմյան ագրարային հարաբերությունները» (1964) և այլ աշխատություններ պատկերացում են տալիս պարսկական տիրապետության ժամանակ գոյություն ունեցող հասարակական-քաղաքական կարգի, հողային սեփականության և հողատիրության ձևերի, Ռուսաստանի կողմից իրականացվող հողաշինարարության ծրագրերի տնտեսական բովանդակության և կառավարման կարգի, գյուղատնտեսության և արդյունաբերության, ապրանքային կապերի աշխուժացման, հասարակության սոցիալական շերտավորման մասին: Իսկ Մ. Զուրաբյա-նի «Հայ տնտեսագիտական մտքի զարգացման ուրվագծեր» (1959), Ն. Թովմասյանի «Գրիգոր Տաթևացու սոցիալ-տնտեսագիտական հայացքները» (1966), «Հայ սոցիալ-տնտեսագիտական միտքը IX-XIV դարերում» (1970), «Սոցիալ-տնտեսագիտական միտքը Հայաստանում XV-XVIII դարերում» (1982), «Հայ տնտեսագիտական մտքի պատմության ուրվագծեր» (1988, համահեղինակ՝ Հ. Թամրազյան), Մ. Գրիգորյանի «Հայաստանում մարքսիստական քաղաքատնտեսության տարածման պատմությունից (XIX դարի 80-ական թվականներից XX դարի 30-ական թվականներ)» (1976) և այլ աշխատություններում ուրվագծվում են հայ տնտեսագիտական մտքի հիմնական ուղղությունները և առանձին շրջանների սոցիալ-տնտեսագիտական միտքը:

Հարկ է նկատել, որ վերը նշված աշխատություններում առաջադրվող շատ դրույթներ ելակետ ունեին տիրապետող տեսական ու գաղափարական պատկերացումները՝ որոշակի սահմաններ պայմանավորելով վերլուծությունների համար, դրույթները խցկելով ժամանակի սխեմատիկ պատկերացումներում:

1980-ական թթ. վերջերին խորհրդային տնտեսագիտական մտքի մթնոլորտում նկատելի էր մի աննախադեպ աշխուժություն: Լույս են տեսնում աշխատություններ, որոնցում տնտեսական երևույթներն ու կատեգորիաները սկսեցին ստանալ նոր մեկնություններ: Մ. Քոթանյանի, որը Տնտեսագիտության ինստիտուտի տնօրենն էր 1987-ից, «Գիտատեխնիկական հեղափոխությունը և տնտեսագիտության տեսությունը» (ռուս., 1988) մենագրության մեջ առաջարկվում է ստեղծել միասնական քաղաքատնտեսություն՝ վերացնելով քաղաքատնտեսության արհեստական բաժանումը կապիտալիզմի և սոցիալիզմի, իսկ արտադրության, բաշխման, փոխանակության կամ սպառման հարաբերությունների քննության ժամանակ արտադրությունը ելակետային համարելու դրույթը, հասարակական, կոլեկտիվ

և անձնական շահերի դասակարգման մեջ անձնական շահին վերջին գործառնությո՞ւնը հատկացնելու մտայնությունը, սոցիալիզմի ժամանակ արտադրության միջոցների հանրայնացման հետևանքով տնտեսական ու սոցիալական հակասության հիմքերի վերանալու մասին վարկածը, հասարակության մտավոր ոլորտի դերի, արժեքի ստեղծման ժամանակ արտադրողական և ոչ արտադրողական աշխատանքը սահմանազատող հայացքը և այլ հարցեր ստացել են այլ մեկնաբանություններ:

1990-ական թվականներին Հայաստանը դիմորոշվեց դեպի շուկայական տնտեսաձևը, որին պիտի ուղեկցեր որոնումների տրամաբանությունը: Արժեքների նոր համակարգի լինելությունը հայ տնտեսագիտական մտքի համար ենթադրում էր նոր դիտակետեր: Ինստիտուտի հետազոտական գործունեության համար բնորոշ դարձան ամբողջատիրական տնտեսությունից շուկայականին անցման գործընթացները: Մ. Քոթանյանի «Շուկայական էկոնոմիկա» (1998) մենագրության մեջ քննության են առնվում բարեփոխումների ռազմավարության և տակտիկայի, այդ բնագավառում տեղ գտած բացթողումների և սխալների հարցերը, հիմնավորվում են հանրապետության տնտեսական զարգացման հեռանկարային ծրագրերի մշակման, ազգային տնտեսական մոդելի ստեղծման, անկախության ու ազգապահպանության ռազմավարական ուղղությունները:

2007-ից ինստիտուտի տարեգրության մեջ սկսվում է մի նոր շրջափուլ, երբ ՀՀ կառավարությունը որոշում կայացրեց տնտեսագիտական ուղղվածություն ունեցող ճյուղային տարբեր ենթակայության (ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի ու գյուղատնտեսության նախարարություններ, ՀՀ կառավարությանն առընթեր պետական գույքի կառավարման վարչություն) երեք գիտահետազոտական ինստիտուտներ՝ Տնտեսագիտական հետազոտությունների ինստիտուտ, Գյուղատնտեսության էկոնոմիկայի գիտահետազոտական ինստիտուտ, Կառավարման և տնտեսական բարեփոխումների ինստիտուտ պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունները վերակազմակերպել և միացնել ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվ. տնտեսագիտության ինստիտուտ պետական ոչ առևտրային կազմակերպությանը: Ինստիտուտի տնօրինությունը ստանձնեց Վլադիմիր Հարությունյանը: Մկսվեց բարդ ու դժվարին գործընթաց՝ կապված միացյալ ինստիտուտի նոր կոլեկտիվի, նորացված գիտական խորհրդի, գիտական նոր ուղղությունների, ինչպես նաև ինստիտուտի գիտակազմակերպչական նոր կառուցվածքի ձևավորման հետ: Անցած տարիներին ինստիտուտի գործունեությունը բնորոշվեց որոշակի առանձնահատկություններով. ա) հետազոտվող գիտական թեմաներին տրվեց առավել շատ գործնական ուղղվածություն՝ թեմային վերաբերող եզրակացություններն ու առաջարկությունները ներկայացնելով ՀՀ կառավարությանը՝ վերջինիս կողմից մշակվող հայեցակարգային ու ռազմավարական փաստաթղթերում դրանք հաշվառելու ու ներառելու համար, բ) հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնախնդիրներին նվիրված հանրապետական ամենամյա գիտաժողովի անցկացում և գիտական հոդվածների ժողովածուների հրապարկում, գ) ինստիտուտի գիտական

կոլեկտիվի երիտասարդացումը, դ) հրապարակվող գրքերի տարեցտարի ավելացում ու որակի բարելավում:

Մակրոտնտեսական հիմնախնդիրներ և ֆինանսներ, տնտեսության իրական հատվածի հիմնախնդիրներ, ծառայության ոլորտի զարգացման և սոցիալ-ժողովրդագրական հիմնախնդիրներ՝ տեսական հետազոտությունների և տնտեսագիտական մտքի պատմության գիտական ուղղություններն իրենց թեմատիկ նպատակամիտվածությամբ համապատասխանում են արդի պահանջներին: Շուկայական տնտեսակարգը ենթադրում էր հարկային համակարգի արմատական փոփոխություն: Ու, թեև ամբողջության մեջ ուրվագծվել է Հայաստանի Հանրապետության հարկային համակարգը, սակայն դրա օրենսդրական դաշտում դեռևս առկա են անորոշություններ, հակասական կողմեր՝ հարկաբյուջետային իրավասությունների ու սոցիալ-տնտեսական պատասխանատվությունների կենտրոնի և տեղերի հստակեցման և այլ առումներով: Եվ ոչ պատահականորեն վերջին տարիներին ինստիտուտում համակարգված ուսումնասիրությունների առարկա է դարձել հարկային համակարգը՝ հետազոտական տարբեր խմբերի կողմից ուշադրության առնելով դրա տարբեր շերտերը (դեկ.՝ Վ. Հարությունյան): Ուշագրավ է «Հարկեր և հարկազանձում» աշխատությունը (հեղ.՝ Վ. Հարությունյան, Դ. Հարությունյան, Տ. Հարությունյան): Դրանում ՀՀ հարկային օրենսդրության պատմությունը բաժանվում է երկու փուլի՝ 1992-1997 թթ.՝ որպես առաջին կամ ձևավորման և 1997-ից հետո՝ որպես երկրորդ կամ բարեփոխումների փուլ: Ինչպես ամբողջ տնտեսական համակարգի, այնպես էլ դրա մի մասը կազմող հարկային համակարգի համար դա բեկման ժամանակաշրջան էր, երբ նորմատիվ օրենքներով կարգավորվածությունը, գործողության մեջ դրված հարկատեսակներն ու տուրքերը հաճախ իրական հատվածում ունենում էին այլ հետեվանքներ՝ ազգային տնտեսության աճի լծակներից վերածվելով «պատժամիջոցների»: Նշված հարցերը ստացել են համապատասխան մեկնաբանություններ և ժամանակի հոսքի մեջ վերհանվել հարկատեսակների և տուրքերի գործողության սահմաններն իրենց հակասական և կատարելագործում ակնկալող պարագծերում: Այդ հիմնախնդիրների լուծման համատեքստում առաջարկվում են հարկային պարտավորությունների հաշվարկման կատարելագործման օրենսդրական ու մեթոդաբանական մոտեցումներ:

Անցած 90-ական թվականներից սկսած՝ կարծես չափանիշ էր դարձել տնտեսության այս կամ այն ոլորտի վերափոխումները որևէ տեսությամբ կամ որևէ երկրի փորձով արդարացնելը: Թեև որոշակի դեպքերում դրանք ունեցել են նաև քայքայիչ հետևանքներ: Այս իմաստով՝ ֆինանսական հիմնախնդիրներն իրենց վերլուծական խորացումներն են ստացել համայնքների սոցիալ-տնտեսական զարգացման, ֆինանսական համահարթեցման, հարկման արտերկրյա մոտեցումների և Հայաստանի Հանրապետությունում դրանց կիրառման հնարավորությունների մասին հրատարակած «Համայնքների սոցիալ-տնտեսական զարգացման և ֆինանսական հիմնախնդիրների լուծման ուղիները» (2008, հեղ.՝ Վ.

Հարությունյան, Ա. Թամազյան), «Ֆինանսական համահարթեցման հիմնախնդիրները» (2008, հեղ.՝ Վ. Հարությունյան, Ա. Ազիզյան) աշխատություններում: Դրանցում երևույթների հետազոտությունը բարձրանում է էմպիրիզմի հարթությունից՝ իր լուծումների մեջ շարժվելով տեսականից դեպի իրականը: Եթե ուսումնասիրության առարկան տարածաշրջանն է, ապա շուկայական տնտեսության պայմաններում տարածաշրջանի սոցիալ-տնտեսական ներուժի գնահատումը, նախ և առաջ, պետք է կայանա տարածաշրջանային զարգացման այն գործոնների գնահատման մեջ, որոնք արտացոլում են տարածաշրջանի մրցակցային առավելությունները: Շեշտելով տեղական ինքնակառավարման հաստատության ձևավորման ու տեղական բյուջեների ֆինանսական ապահովվածության հիմնախնդրի կարևորությունը՝ առաջադրվում են համայնքային բյուջեների ֆինանսական ինքնուրույնության ապահովման ծրագրային մոտեցումներ՝ կապված հանրապետական, մարզային և տեղական ինքնակառավարման մարմինների իրավասությունների հստակ սահմանազատման, համայնքների խոշորացման և բյուջեների ծավալների օպտիմալացման, համայնքային բյուջեների եկամտային աղբյուրների անվանացանկի ընդլայնման, հարկերի հաշվառման ու դրանց նկատմամբ վերահսկողությունը հարկային մարմիններից տեղական ինքնակառավարման մարմիններին փոխանցելու հետ և այլն:

Ինստիտուտի ուսումնասիրությունների մի բաժինն էլ վերաբերում է համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի խնդիրներին: Հրատարակված աշխատություններում փորձեր են արվել ճգնաժամի դրսևորումներն ու հետևանքներն առնչելու հանրապետության տարբեր ոլորտների խնդիրներին: Այս ուղղությամբ Վ. Հարությունյանի «Համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամ» (2009), Վ. Հարությունյանի և Վ. Խաչատրյանի «Ճգնաժամ. մակրոտնտեսական իրավիճակն աշխարհում և Հայաստանում» (2009) առաջին մենագրություններն են, որոնցում, ուսումնասիրելով ՀՀ տնտեսության մեջ մակրոտնտեսական քաղաքականության առանձին մեխանիզմների և գործիքների կիրարկման առանձնահատկությունները և տնտեսական հիմնահարցերի առկա վիճակը և գնահատելով դրանց հետագա զարգացման միջոցառումներն ու հեռանկարները, վիճակագրական ծավալուն տվյալների համակարգման շնորհիվ առաջարկվում են միջոցառումներ՝ տնտեսության ապագա կայունության կողմնորոշումների տեսանկյունից:

Տնտեսության իրական հատվածի ուսումնասիրություններն ընդգրկում են ՀՀ գյուղատնտեսական արտադրությունը, լեռնահանքային արդյունաբերությունը, արտաքին տնտեսական կապերի ոլորտները, որոնց վերաբերյալ հրատարակվել են Ս. Ղազարյանի և Է. Ղազարյանի «Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման ու պետական աջակցության համալիր միջոցառումների իրականացումը ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտում» (2012), Հ. Ավագյանի «Լեռնահանքային և մետալուրգիական արդյունաբերությունների զարգացման ուղիներն ու հեռանկարները Հայաստանի Հանրապետությունում»

(2011) մենագրական աշխատանքները, «Հայաստանի և Եվրամիության միջև առևտրատնտեսական կապերի կատարելագործումը» (2010), «Հայաստանը և Թուրքիան տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման գործընթացներում» (2012) ժողովածուները և բազմաթիվ հոդվածներ: Դրանցում՝

- Գյուղատնտեսության զարգացման համար կարևորվում է փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացումը: Հիմնավորելով վերանայվել և հստակեցվել են Հայաստանում փոքր և միջին ձեռնարկությունների սուբյեկտների դասակարգման գործող չափանիշները. ոլորտի համար կատարվում են առաջարկություններ (կոոպերացիայի տարբեր ձևերի կիրառում, արտադրության գոտիական մասնագիտացում, ինստիտուցիոնալ կառուցվածքների ստեղծում, տեղերում ագրովերամշակման ուղղվածության ձեռնարկատիրության խթանում, ներքին շուկայի և տեղական արտադրողների շահերի պաշտպանությանն ուղղված մաքսատուրքերի դրույթաչափերի վերանայում և այլն), որոնք բարերար ազդեցություն կունենան հանրապետության տնտեսական աճի վրա:

- Լեռնահանքային արդյունաբերության ոլորտի թեմատիկ ընդգրկումներն ուղղված են ՀՀ մետաղական օգտակար հանածոների գնահատմանն ըստ մարզերի, իսկ Սոդքի և Մեղրաձորի հանքերի գծով, համապատասխան հաշվարկներով, տրվել են նաև ազնիվ մետաղների կորզման և դրանց հետևանքով միջավայր թափված ծանր մետաղների և թունահարույց տարրերի քանակները և դրանց էկոլոգիական վտանգավոր հետևանքների գնահատականները:

- Վերլուծվել են Հայաստան-Եվրամիություն, Հայաստան-Թուրքիա առևտրատնտեսական կապերը, որոնք որոշակի պայմաններում օգտակար են դիտվում հանրապետության համար Եվրամիության և տարածաշրջանային ինտեգրման հարցում:

Տնտեսական կապերի զլոբալացման արդի պայմաններում, տնտեսության արտաքին հավասարակշռության և վճարային հաշվեկշիռների, տարադրամի փոխարժեքի կարգավորման հարցերը դարձել են պետության մակրոտնտեսական քաղաքականության առաջնային նպատակներից: Դ. Հարությունյանի «Հայաստանի Հանրապետության վճարային հաշվեկշռի կառավարման հիմնախնդիրները» (2012), «Վճարային հաշվեկշռի պետական կարգավորման հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները Հայաստանի Հանրապետությունում» (2013) աշխատություններն այդ ոլորտի վերաբերյալ առաջին համակարգված ուսումնասիրություններն են, որոնցում հայտարարի է բերվում խնդիրն ինչպես իր պատմության, այնպես էլ հետագա կատարելագործման առումներով: Մենագրություններն ինքնին ընդլայնում են խնդրի տարողությունը հետևյալ շառավիղներով՝ վճարային հաշվեկշռի ձևավորում, պետական կարգավորում, մակրոտնտեսական ցուցանիշների ազդեցություն, արտահանման և ներմուծման միջև հարաբերակցության բարելավման հնարավորություններ:

Վ. Հարությունյան, Ա. Թամազյան, Ն. Հայրապետյան հետազոտական խումբը «Արտահանման աճի և տնտեսության մասնագիտացման

հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում» (2009) մենագրությունում արտահանման աճը քննարկել է տնտեսության մասնագիտացման հետ ունեցած կապերի մեջ: Անդրադառնալով խնդրի տեսական ու մեթոդական հիմքերին՝ դիտարկվում են ներդրումային ու արժույթային փոխանակության, ինստիտուցիոնալ և օրենսդրական բարեփոխումների հարցերը, որոշակի հայացքով ուրվագծում Հայաստանի Հանրապետության արտաքին տնտեսական գործունեության քանակական ու որակական բնութագրիչներն ու միտումները:

Հետազոտություններ են կատարվել մարդկային կապիտալի, ապագա մարդկային հասարակության էության բնութագրման ու ձևավորման, գիտության դերի վերաբերյալ (Բ. Եդիսգարյան): Անդրադառնալով «մարդկային կապիտալ» հասկացության էությանը, որն առնչվում է երևույթների տարբեր դիտանկյունների հետ, ինչը կարող է հնարավորություն տալ հասկանալու արդի տնտեսական փոխակերպությունները, սահմանազատվում են մարդկային ռեսուրս, կադրային ռեսուրս, կադրային կապիտալ, մարդկային ներուժ, մարդկա-յին զարգացում հասկացությունները: Մարդկային հասարակության, այսպես կոչված, անշեղ զարգացման տնտեսագիտական օրենքի գործողությունը, մարդկության սոցիալական ու բարոյական կատարելագործման իրական միջոցները կապվում են գիտության հետ: Իսկ վերջինս պայմանավորված է գործող կրթական համակարգով: Եվ որպես զարգացման և տնտեսական աճի վերաբերյալ նոր համակարգի մշակման անդրադարձ պիտի դիտել «Գիտակրթական համակարգը և տնտեսական զարգացումը» հեղինակային կոլեկտիվի (Յու. Սուվարյան, Վ. Հարությունյան, Վ. Սարգսյան, Վ. Խաչատրյան) հետազոտությունը (2011): Դրանում գիտակրթական համակարգ-տնտեսական զարգացում կապը հետազոտվում է հանրակրթություն-ասպիրանտական կրթություն հիերարխիայով, յուրաքանչյուրի հիմնախնդիրների և լուծման ուղիների վերաբերյալ առաջարկություններով՝ կապված կրթություն-գիտություն-արտադրություն կապի ուժեղացման, կրթության տարբեր աստիճանների միջև օպտիմալ հարաբերության հասնելու, հիմնարար, կիրառական և բուհական գիտությունների միջև տարանջատվածության կրճատման, գիտության պետական ֆինանսավորման կատարելագործման և այլ խնդիրների հետ:

Սույն թեմատիկայի օրգանական շարունակությունն է «Գիտակրթական համակարգի կառավարման ռազմավարությունը» (2013) հեղինակային խմբի (Յու. Սուվարյան, Վ. Հարությունյան, Վ. Սարգսյան, Վ. Խաչատրյան) ուսումնասիրությունը, որի քննության հիմնախնդիրներն են՝ գիտության և արտադրության ինտեգրման, կրթական համակարգի կառավարման կազմակերպական կառուցվածքի, գիտակրթական համակարգում և տնտեսության կառավարման ոլորտներում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառման սկզբունքներն ու մոդելները:

Ինստիտուտում վերջին տարիներին ուշագրավ ձեռնարկումներ-րից են տնտեսագիտական մտքի ընդհանուր պատմությանը և հայ

տնտեսագիտական մտքի պատմությանը վերաբերող ուսումնասիրությունները (Վ. Հարությունյան, Ռ. Սարինյան, Մ. Աղայան): Այդ ծրագրային իրագրումներից է «Նշանավոր տնտեսագետների տողանը. գիտակենսագրական ուրվագծեր» մինչքեյնսյան և հետքեյնսյան ժամանակաշրջաններն ընդգրկող երկհատորյակը (2010, 2012): Աշխատության գիտակենսագրական ուրվագծերը, ըստ էության, էքսկուրս է՝ սկսած մերկանտիլիստներից մինչև մինչքեյնսյան շրջան և հետքեյնսյան շրջանի տնտեսագիտական մտքի ուղեգծերը: Ուսումնասիրությունը ներկայացնում է համաշխարհային տնտեսագիտական մտքի հետազոծողների և դպրոցների հաջորդափոխության մեջ: Ուրվագծերի համար ընտրվել է համառոտ հանրագիտական բառարանի սկզբունքը, որտեղ ընդգրկված տնտեսագետներից յուրաքանչյուրի վերաբերյալ ներկայացվում են կյանքի և գործունեության փուլերը՝ հիմնական ուշադրությունը դարձնելով գիտական գործունեության ու առաջադրած դրույթների՝ տնտեսագիտության համար ունեցած նշանակության և տնտեսական կյանքի վերաբերյալ գործնական լուծումների վրա: Նմանատիպ մի փորձ է նաև «Հայ տնտեսագետներ» (2010) աշխատությունը: Այն, ըստ էության, հայ տնտեսագիտական մտքի պատմության ուղեցույց է անձնականացված՝ դրանում ընդգրկված անունների գիտակենսագրական ուրվագծերի ձևով, XIX դ. կեսերից մինչև այժմ: Այդ ընթացքում հայ տնտեսագիտական միտքն անցել է փոխակերպությունների տարբեր հատվածներ՝ տնտեսական երևույթների ճանաչողական տարամոտեցումներով ու չափումներով, տնտեսական հարցերի բարդ ու հակասական լուծումներով, վերելքներով և վայրէջքներով: Աշխատությունը հեռու է ճշմարտի և սխալի սահմաններ որոշելու հավանությունից. այն արտահայտում է հայ տնտեսագիտական մտքի շարժման ընթացքը, ինչպես որ կա:

Համաշխարհային ու հայ տնտեսագիտական միտքը գիտակենսագրական ուրվագծերի ձևով ընդհանրացնելու փորձը հայերենով առաջինն է և կարող է օգտակար լինել և մասնագետներին, և՛ հայ ընթերցող հասարակությանը:

Հրատարակվել է «Էջեր հայ տնտեսագիտական մտքի պատմությունից» աշխատությունը (Ռ. Սարինյան, Վ. Հարությունյան, 2011), որտեղ վերլուծվում են XX դ. հայ հասարակական և տնտեսագիտական մի շարք ներկայացուցիչների հայացքները, որոնք ընդլայնում են հայ մտքի իմացության ու տնտեսական կյանքի ճանաչողության սահմանները: Ռ. Սարինյանի «Արդի հայ տնտեսագիտական տեսություն» գրքերը (2007, 2011) վերաբերում են նորագույն շրջանի հայ տնտեսագիտական մտքի չհետազոտված ոլորտին և նպատակ ունեն որոշ պատկերացում տալ նրա արդի դիտակետերի, որոնումների և ազգային տեսության հետագծի մասին:

Ինստիտուտի գիտական թեմաների կիրառական մշակումների արդյունքները եզրակացությունների և առաջարկությունների ձևով պարբերաբար ներկայացվել են հանրապետության կառավարման տարբեր մարմիններին:

Վերջին տարիներին ինստիտուտում հրատարակչական գործի կազմակերպումը դրվել է նոր հիմքերի վրա: Հրատարակչական պրլանների աշխատանքները ստանում են իրենց իրացումները, իսկ պարբերաբար կազմվող՝ «Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում» գիտաժողովների նյութերի ժողովածուները՝ մակրոտնտեսական հիմնախնդիրներ և ֆինանսներ, տնտեսության իրական հատված, ծառայությունների ոլորտի զարգացում և սոցիալ-ժողովրդագրություն, տեսական հետազոտություններ և տնտեսագիտական մտքի պատմություն ընդգրկուն բաժանումներով հարցերը հանրապետության տնտեսագետ մտավորականության համար դարձել են հետազոտությունների արդյունքների հրատարակության հանդեսներ: